

İcâzî'l-Kur'ân'ında ortaya koyduğu ve Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin *Delâ'ilü'l-İcâz*'ında geliştirdiği, Kur'ân-ı Kerim'in icâzının nazmında olduğu teorisi ana fikir olarak işlenmiştir. Fethî Abdülkâdir Ferîd, *Belâğatü'l-Kur'ân fî edebî'r-Râfiî*'i adlı bir çalışma yapmıştır (Kahire 1985). **6.** *Kitâbü'l-Mesâkîn* (Kahire 1917, 1929; Beyrut 1402/1982). 1915'te yazılan eserde fakirlik, zenginlik, cimrilik, fakirlere sabır tavsiyesi ve teselli gibi konular ele alınmıştır. **7.** *en-Neşidü'l-vaţânî el-Mısrî* (Kahire 1917). **8.** *Resâ'ilü'l-aḥzân* (*Kitâbü'l-Aḥzân*; Kahire 1924). Mektuplar halinde olması ve umutsuz aşk temasını işlemesi bakımından Goethe'nin *Kitâbü'Âlâmî'l-fetâ Verter* (*Die Leiden des jungen Werthers / The Sufferings of Young Werther*, Leipzig 1774) adlı eserinin tesiriyle yazıldığı anlaşılan kitap, Râfiî'nin Lübnan'da tanıştığı hıristiyan Arap kızına duyduğu platonik aşkın felsefesini yapar. *Kitâbü'l-Aḥzân* adlı eserinde de Goethe'nin etkisi görülür. **9.** *es-Seḥâbü'l-aḥmer* (Kahire 1925; Beyrut 1421/2000). *Resâ'ilü'l-aḥzân*'ın devamı gibi olup güzellik ve aşk felsefesi, kadınlar hakkında anılar, zamanın bazı ünlülerine yazdığı övgüler, kıssalar vb. konuları kapsayan makalelerden oluşur. Eserin bir bölümü (el-kamerü't-tâli) yine Lübnanlı kızla ilgili olup ona lakap olarak verdiği "es-seḥâbü'l-aḥmer"i eserine isim yapmıştır. **10.** *Taḥte râyeti'l-Kur'ân: el-Ma'roke beyne'l-kadîm ve'l-cedîd* (Kahire 1926). Tâhâ Hüseyin'e ait *Fi's-şîri'l-Câhilî* adlı eserin eleştirisine dair *Kevkebü's-Şark* ile diğer bazı gazete ve dergilerde yayımladığı makaleleriyle başka makale ve konferanslarını kapsar. Râfiî bu eserde Tâhâ Hüseyin'i, D. Samuel Margoliouth ve Ernest Renan gibi şarkiyatçıların Câhiliye şiri hakkındaki görüşlerini çalmış olmakla itham eder, ayrıca onu inanç yönünden eleştirir. **11.** *Evrâku'l-verd*. 1931'de yazılan eser, güzellik ve aşk felsefesi üzerine hayalî mektuplar tarzında olup *Resâ'ilü'l-aḥzân* ve *es-Seḥâbü'l-aḥmer*'in tamamlayıcısı niteliğindedir. Ayrıca dostluk, hastalık, yaşlılık, ölüm, acı ve zühd gibi konuların yer aldığı eser vezinli şiir, mensur şiir ve nesir parçaları biçimindedir. **12.** *‘Ale's-seffûd*. Abbas Mahmûd el-Akkâd ve Abdullah Affî gibi bazı çağdaş yazarların eleştirisine dair 1929 yılında *el-‘Uşûr* dergisinde yayımladığı makalelerden meydana gelmiştir (I, Kahire 1930). Eserin II. cildi, Câhiliye şiirinin tenkidi meselesinde Tâhâ Hüseyin'i destekleyen Zekî Mübârek'in Ebû İshak el-Husri'ye ait *Zehrü'l-âdâb*'ın taşıdığı sırasındaki yaptığı hatalara dairdir (Ka-

hire 1931). **13.** *Risâletü'l-ḥac* (Kahire 1935). **14.** *Vahyü'l-kalem*. Üç ciltten oluşan eser, 1934-1937 yıllarında *er-Risâle* dergisinde çıkan makaleleriyle 1910'da *ez-Zühûr* dergisine yazdığı edebî makaleleri içerir (Kahire 1374/1954). **15.** *Resâ'ilü'r-Râfiî*. 1912-1934 yılları arasında dostu Mahmûd Ebû Reyeye gönderdiği dinî, içtimai ve edebî konulara dair 218 kısa mektubunu kapsar (der. Mahmûd Ebû Reyeye, Kahire 1369/1950).

Râfiî'nin diğer eserleri arasında şunlar zikredilebilir: *Min fevki'l-minber* (Kahire 1385/1965), *el-İslâm: Nizâm insânî* (Beyrut 1958), *Haḍaratü'l-‘Arab fi'l-‘uşûri'l-İslâmiyyeti'z-zâhire* (Beyrut 1968), *Kitâbü Fuşahî'l-keḷâm, Mev'izatü's-şebâb, Meleketü'l-inşâ, Şu'arâ'ü'l-‘aşr ve ṭabakâtühüm, el-Kitâbü'n-Nebevî, Es-rârü'l-İcâz, Eğâni's-ş-a'b, el-Fu'âdiyyât* (Kral Fuâd için methiyeler), *Bakāye'd-dîvân, Neşidü Sa'd Bâşâ Zağlûl, Eğârîdü'r-Râfiî* (nşr. M. Nu'mân el-Bedrî, Bağdat 1980).

Mustafa Sâdik er-Râfiî hakkında birçok çalışma yapılmış olup başlıcaları şunlardır: Abbas Beyyûmî Aclân, *Min edebî'r-Râfiî ve me'ârikih* (İskenderiye 1989); Fârûk Sâlih Bâselâme, *en-Naḥd 'inde'r-Râfiî* (Mekke 1402/1982); Fehd b. Abdullah el-Atram, *Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî, ḥayâtühü ve edebüh* (doktora tezi, 1407, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye); Mahmûd Turşûne, *el-Edebü'l-ebyaz beyne'r-Râfiî ve Tâhâ Hüseyin* (Tunus 1989); Mahmûd Ali es-Semmân, *Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî nâkıden* (Tanta 1985); Mustafa Nu'mân el-Bedrî, *er-Râfiî el-kâtib beyne'l-muḥâfaẓa ve't-tecdîd* (Amman 1411); *el-İmâm Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî* (Bağdat 1388/1968); Necâd M. Abdülmâcid el-Abbâsî, *el-Câ-nibü'd-dînî fî edebî'r-Râfiî* (yüksek lisans tezi, 1402/1982, Câmîatü'l-Ümmî'l-kurâ külliyyetü'l-lugatî'l-Arabiyye); Erol Ayyıldız, *XX. Yüzyıl Arap Edebiyatında Mustafa Sadık er-Râfiî'nin Yeri* (doktora tezi, 1983 Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; diğer çalışmaları için bk. Abdülcebbâr er-Rifâî, VII, 82).

BİBLİYOGRAFYA :

Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 71-76; M. Saïd el-Iryân, *Ḥayâtü'r-Râfiî*, Kahire 1952, tür.yer.; Ni'mât Ahmed Fuâd, *Dirâse fî edebî'r-Râfiî*, Kahire 1953, tür.yer.; Şevki Dayf, *el-Edebü'l-‘Arabiyyü'l-mu'âşır fî Mısr*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 242-251; Kemâl Neş'et, *Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî*, Kahire 1968, s. 6-81, ayrıca bk. tür.yer.; Mustafa Nu'mân el-Bedrî, *Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî*, Bağdat 1388/1968; a.m.f., *er-Râfiî'yyü'l-Kâtib beyne'l-muḥâfaẓa ve't-tecdîd*, Amman 1411/

1991; a.m.f., "en-Naḥd 'inde'r-Râfiî", *el-Mevrîd*, IX/1, Bağdat 1980, s. 27-41; Ali Abdülhalîm Mahmûd, *Naḥve edebî'l-İslâmiyyi'l-mu'âşır: Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî*, Riyad 1395; Haseneyn Hasan Mahlûf, *Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî ḥayâtühü ve âşâruh*, Kahire 1976; Hâmid M. Ermin Şa'bân, *Es-rârü'n-nizâmî'l-lugavî 'inde Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî*, Kahire 1979, s. 5-10, ayrıca bk. tür.yer.; Ahmed İsmailoviç, *Felsefetü'l-istişrâk ve eşeruhâ fî'l-edebî'l-‘Arabiyyi'l-mu'âşır*, Kahire 1980, s. 367-373; Mustafa eş-Şek'a, *Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî*, Beyrut 1403/1983, s. 15-32, ayrıca bk. tür.yer.; Abdülkerim Osman, *Me'âlimü's-şekâfeti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1984, s. 457-461; Fethî Abdülkâdir Ferîd, *Belâğatü'l-Kur'ân fî edebî'r-Râfiî*, Kahire 1985, s. 11-74; Mustafa el-Cüzû, *Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî*, Beyrut 1405/1985, s. 121-114, ayrıca bk. tür.yer.; İbrâhim İvaz, *Ma'roke-tü's-şîri'l-Câhilî beyne'r-Râfiî ve Tâhâ Hüseyin*, Kahire 1987; Abdülazîz el-Mekâlih, "Amâlîka 'inde maḥla'i'l-ḥam, Beyrut 1988, s. 121-196; Abdüsettar Ali es-Sütühî, *el-Câ-nibü'l-İslâmî fî edebî'r-Râfiî*, Kahire 1990; Abdülcebbâr er-Rifâî, *Mevsû'atü meşâdiri'n-nizâmî'l-İslâmî*, Kum 1417, VII, 82; M. Receb el-Beyyûmî, *Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî*, Dimaşk 1417/1997, s. 5-27, ayrıca bk. tür.yer.; Ömer ed-Desûkî, "Ma'a'r-Râfiî el-Kâtib", *Ḥavliyyetü Külliyyeti darî'l-‘ulûm*, sy. 1, Kahire 1969, s. 17-50; a.m.f., "Min İslâmiyyâtü'r-Râfiî", *Evdâ'ü's-şer'fa*, VII, Riyad 1396, s. 66-100; G. Eliraz, "The Social and Cultural Conception of Mustafa Sadık al-Râfiî", *AAS*, XIII (1979), s. 101-129; Ahmed Mustafa Hâfiz, "Muṣtafâ Şâdik er-Râfiî", *el-Ezher*, LVI/4, Kahire 1983, s. 656-659; Erol Ayyıldız, "Mustafa Sadık er-Râfiî'nin Hayatı, Edebî Cephesi ve Eserleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Bursa 1989, s. 27-35; a.m.f., "Mustafa Sadık er-Râfiî'nin Arap Edebiyatı Tarihi Adlı Eserinin Tetkiki", a.e., III (1991), s. 131-140.

EROL AYYILDIZ

MUSTAFA SAFFET EFENDİ

(bk. YETKİN, Mustafa Saffet).

MUSTAFA SÂKİB DEDE

(bk. SÂKİB DEDE, Mustafa).

MUSTAFA SÂMİ BEY

(ö. 1146/1734)

Osmanlı vak'anüvisi, şair.

Babası Arpaemini Osman Efendi'nin görevinden dolayı Arpaeminizâde olarak tanınır. Asıl adı Mustafa olup Sâmî mahlasıdır. İsmâil Belîğ diğer adının Mehmed olduğunu söyler. Eğitimi ve ilk görevleri hakkında fazla bilgi yoktur. İyi bir öğrenim gördüğü ve kısa sürede kâtipliğe yükseldiği söylenebilir. Biyografisini veren kaynakların onun kitâbet mesleğinde ilerleme kaydettiğinden, Hoca-zâde Mehmed Efen-

di'nin yanında sülûs ve nesih öğrendiğinden, icâzet alarak özellikle ta'lik ve şikes-te-ta'lik yazıda maharetiyle tanındığından söz eder. Bilinen ilk resmî görevi istabl-ı âmire-i evvel ambarı ikinci kâtipliğidir. Ardından rikâb-ı hümayunda başmuhasebeci vekilliğine tayin edildi. 20 Zilkade 1127'de (17 Kasım 1715) iki ay kadar sürecek olan küçük evkaf muhasebeciliğine getirilerek hâcegân zümresine katıldı. 20 Muharrem 1128'de (15 Ocak 1716) şehreminliğine tayin edildi. 27 Cemâziyelâhîr 1130'da (28 Mayıs 1718) küçük rûznâmçeciliğe nakledilmesine kadar bu görevde kaldı. Küçük rûznâmçecilikte iki ay çalıştıktan sonra azledildi. 3 Rebûlevvel 1132'de (14 Ocak 1720) ikinci defa şehremini oldu ve Şevval 1133'e (Ağustos 1721) kadar bu görevini sürdürdü. Bu tayinle ilgili belgelerdeki "sâbikan haslar hâcesi" ifadesi aradaki dönemde haslar mukâtaacılığı yaptığını düşündürmektedir. Mustafa Sâmî Bey 6 Şevval 1134'te (20 Temmuz 1722) cebeciler kâtipliğine, 17 Şevval 1136'da (9 Temmuz 1724) ikinci defa küçük rûznâmçeciliğe tayin edildi ve 8 Şevval 1138'de (9 Haziran 1726) piyade mukabelecisi oldu. 11 Şevval 1140'ta (21 Mayıs 1728) üçüncü defa küçük rûznâmçeciliğe getirildi ve bu görevi bir yıl kadar sürdürdü. 14 Şevval 1142'de (2 Mayıs 1730) ikinci defa piyade mukabeleciliğine tayin edildi. 15 Cemâziyelevvel 1143'te (26 Kasım 1730) arpa emniğine getirildi ve dört buçuk ay bu görevde kaldı. Bu sırada Çelebizâde Âsım Efendi'nin yerine vak'anüvis tayin edildi. 26 Ramazan 1144'te (23 Mart 1732) üçüncü defa piyade mukabelecisi olduğunda vak'anüvislik vazifesini de sürdürüyordu. 15 Şevval 1146'da (21 Mart 1734) getirildiği maliye tezkireciliği son görevi olmuştur (Afonyoncu, sy. 1 [2000], s. 236-239). Fâtîm Efendi'nin ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin'in kaydettiği "mezâhir" kelimesinin ebced hesabındaki karşılığı olan 1146'da (1734) muhtemelen Şevval (Mart) ayı sonlarında İstanbul'da vefat etti. Mezarı Ali Paşa-yı Cedîd Camii haziresindedir. Ölüm yılı olarak gösterilen 1136 (1724), 1145 (1732-33) ve 1170 (1757) tarihleri doğrudur değildir.

Mustafa Sâmî vak'anüvisliğinden ziyade şairliğiyle tanınmıştır. Bazı şiirlerinde mûsiki terimlerine yer vermesi, mûsiki makamları hakkında bir mesnevi yazması hatırlatılığın yanı sıra mûsiki ile de ilgilendiğini göstermektedir. Şiirlerindeki tasavvufî özellikler ve "mevlevî" redifli bir gazel yazması Müstakimzâde'nin Mevlevîliğe intisap ettiği yolunda verdiği bilgiyi doğrular. Di-

van nüshalarından birinde ilâhî cezbeye kapıldığı da belirtilmiştir. Divanında Edirne'den söz eden beyitlerle Edirne kışının anlatıldığı şitâiyye onun muhtemelen 1712'de Şehid Ali Paşa'nın maiyetinde bir müddet Edirne'de bulunduğunu düşündürmektedir. Damad İbrâhîm Paşa'ya sunduğu bir kasidesinden ve bir kaside başlığında babadan kalma evinin ve eşyalarının yandığı ve maddî sıkıntı çektiği anlaşılmaktadır.

Sâmî Bey, İran edebiyatının kuvvetli etkisinde şiir yazan şairlerin ve Nâbî'yi takip edenlerin önde gelenlerinden biridir. Şiirlerinde mahallî unsurlar yok denecek kadar azdır. Daha çok hikemî ve düşündürücü konulara yer vermiştir. Çağdaşı Nedîm'in bir akım haline getirmeye çalıştığı romantik ve neşe dolu şiir anlayışından sadece bir iki nazîre yazacak kadar etkilenmiştir. Dile hâkim olarak etkileyici ve akıcı bir üslûp kullanan şairin dilini kavramak güç, tarzı genellikle kapalı ve düşünceleri derindir. Şiirde mazmun, nükte ve mânâyı ön plana almakla birlikte lafza da önem vermiştir. Lâle Devri'nin özelliklerini şiirlerine aksettirmemiştir. Türk şairlerinden Bâkî, Nâilî-i Kadîm, Fehîm-i Kadîm, Vecdî ve Nâbî'nin, İran şairlerinden Örfî-i Şîrâzî, Sâib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî ve Nâmî'nin tesirinde kalmıştır. Bağdatlı Rûhî'nin terkibibendine yazdığı nazîre en tanınmış şiirlerindedir. Nâilî-i Kadîm ile Şeyh Galib arasında bir köprü sayılan şair Leskofçalı Galib, Yenişehirli Avni ve Nâmîk Kemal'i etkilemiştir. Bir kısım şiirlerini eski diye nitelediği ve rağbet etmediği bir vadide (sebk-i Irâkî) yazmışsa da yeni bir tarz (sebk-i Hindî) yöneldiğini belirtmektedir. Şiirin akıcı ve kısa olması gerektiğini düşünen Sâmî'nin benzerlik ilişkisi farazî ve uzak çağrışımlara dayalı, özellikle duyu organlarını ya da duyu organlarının işlevlerini kullanarak oluşturduğu benzetmeleri dikkat çekicidir. Şiirlerinde deyim kullanmaya özen göstermiş, Farsça deyimleri Türkçe kelimelerle birleştirmesi en çok dikkati çeken özelliğini oluşturmuştur.

Eserleri. 1. *Divan*. Otuz iki yazma nüshası tesbit edilen eser Mısır'da basılmıştır (Bulak 1253). Üzerinde iki doktora ve bir yüksek lisans tezi hazırlanan divanın (bk. bibl.) çevriyazılı metni Fatma Sabiha Kutlar tarafından yayımlanmıştır (Ankara 2004). Altı nüshanın karşılaştırmasıyla hazırlanan bu metne göre eserde ikisi Farsça otuz beş kaside (altısı tarih), kırk bir kıt'a-i kebîre (hepsi tarih), bir murabba, altı şarkı, iki müseddes (biri tarih), iki

terkibibend, altı mesnevi, beşi Farsça 149 gazel, biri Farsça on altı rubâî (biri tarih), on iki kıta (ikisi tarih), dokuz nazım, altısı Farsça 128 matla', beşi Farsça on üç müfred (üçü tarih) yer almaktadır. 2. *Târih*. Sâmî'nin vak'anüvis sıfatıyla 1143-1146 (1730-1733) yılları arasındaki olayları anlattığı tarihi Çelebizâde Âsım Efendi'nin eserine zeyil olarak yazılmış, ancak müstakil bir eser olarak tanınmamıştır. Bununla beraber İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüsha (TY, nr. 9768) 1143-1144 (1730-1731) yıllarını içine aldığından müellifin sadece bu yılların olayları üzerinde durduğu belirtilir (İA, XIII, 276). Zira ondan sonraki vak'anüvis Şâkir Hüseyin eserine 1145 (1732) olaylarıyla başlamıştır. Subhî Mehmed Efendi onun ve diğerlerinin (Şâkir, Râmîpaşazâde, Hıfzî Mehmed) kaleme aldığı bölümleri ele alarak kendi yazdığı bölümün başına eklemiştir. Sâmî ve Şâkir'in telif ettiği kısımlar aynen aktarıldığından eser *Târih-i Sâmî ve Şâkir ve Subhî* adıyla şöhret bulmuştur. Bu adla 1198'de (1784) İstanbul'da Beylikçi Râşid ve vak'anüvis Vâsîf efendilerin yeniden açıkları matbaada basılmıştır. *Subhî Târîhi* ismiyle de tanınan bu kitabın 1^a-71^b yaprakları arasındaki kısmı Sâmî ve Şâkir'e aittir. Hanîfzâde, eserin adının *Târih-i Vekâyî'* olduğunu ve 1143-1147 (1730-1734) yılları arasındaki olayları kapsadığını belirtmekteyse de ele geçen yazmalarının hiçbirinde olaylar 1146'dan (1733) ileriye gitmez.

Mustafa Sâmî'nin bir takrîzi, Örfî-i Şîrâzî'nin kıtalarından birine yazılmış bir şerhi, İzzet Paşa'ya sunulan bir arz-i hâl ve içindeki bilgilerden muhtemelen bir yakını olduğu anlaşılan Süleyman Çelebi'ye yazılmış iki mektuptan ibaret nesirleri divanın Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasında yer almaktadır (Yahyâ Tefvik Efendi, nr. 300, vr. 110^b-113^b). Sadece takrîz, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi'ndeki nüshada da mevcuttur (Ulucami, nr. 6075, vr. 156^a-157^a). Şairin Bağdatlı Rûhî'ye nazîre olarak yazdığı terkibibend ve terciibendi *Rûhî ile Sâmî'nin ve Ziyâ Paşa'nın Nazîreleri* adıyla ayrıca basılmıştır (İstanbul 1304).

BİBLİYOGRAFYA :

Divân-i Sâmî (haz. Fatma Yaşar Aksoy, yüksek lisans tezi, 1992), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Sâmî: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divânı'nın Terkîdli Metni* (haz. Kemal Kahramanoğlu, doktora tezi, 1995), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Divân* (haz. Fatma Sabiha Kutlar), Ankara 2004; Safâî, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 771, s. 199; İsmâil Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr* (nşr. Abdülkerim Abdulkadiroğ-

MUSTAFA SÂMİ BEY

lu), Ankara 1999, s. 144; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 331; *Râmîz ve Âdâb-ı Zurfâ'sı: İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük* (haz. Sadık Erdem), Ankara 1994, s. 156; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 534; *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 247"; Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri: Âyine-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 46-47; Fâtîm, *Tezkire*, s. 181; *Osmanlı Müellifleri*, II, 232; Babinger (Üçok), s. 296; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 116; Mustafa Aslan, "Sâmî Divanında Müsâkî", *İlmî Araştırmalar*, sy. 6, İstanbul 1998, s. 35-62; Erhan Afyoncu, "Vekâyî'nüvis Arpaemini-zâde Mustafâ Sâmi'nin Hayatı Hakkında Yeni Bilgiler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 1, İstanbul 2000, s. 235-242; Bekir Kütükoğlu, "Vekâyî'nüvis", *İA*, XIII, 276.

FATMA SABİHA KUTLAR

MUSTAFA SÂMİ EFENDİ

(ö. 1855)

Osmanlı sefiri ve sefâretnâme yazarı.

İstanbul'da doğdu. Kaynaklarda çocukluk ve ilk gençlik yılları hakkında bilgi yoktur. Memuriyete Defterdar Mektûbî Kalemi'nde başladı; ardından hamamlar kâtipliği, ihtisab kâtipliği, bazı vezirlerin divan kâtipliği görevlerinde bulundu. 1833 yılında hâcelik rütbesi verildi, kısa bir süre sonra Viyana sefâreti kâtipliğine tayin edildi. İstanbul'a dönüşünde Âmedî Kalemi hulefâlığına getirildi. 1838'de Paris sefiri Fethi Ahmed Paşa'nın maiyetine başsırkâtibi olarak gönderildi. 27 Nisan'da İstanbul'dan yola çıkan Sâmi Efendi Malta, Napoli, Roma, Floransa, Milano, Venedik, Trieste, Viyana, Prag, Berlin, Frankfurt, Brüksel ve Londra gibi Avrupa'nın belli başlı şehirlerine uğrayan bir güzergâh üzerinden 23 Eylül'de Paris'e ulaştı. Bu seyahate ve Paris'te bulunduğu yıllara ait intibalarını *Avrupa Risâlesi* adıyla kaleme aldığı sefâretnâmesinde anlatmıştır. 1839'da İstanbul'a dönüşünün ardından Posta ve Telgraf nâzırı oldu. *Avrupa Risâlesi*'nin yayımlanmasından sonra da Takvimhâne nâzırlığına getirildi (1840). *Takvîm-i Vekâyi*'de devrin önemli siyasî gelişmelerine dair bazı yazılar kaleme aldı. Takvimhâne nâzırlığından Mayıs 1841'de azledilen Sâmi Efendi'nin azline sebep, Ahmed Lutfi Efendi'nin bildirdiğine göre kendi örf ve âdetlerimizi kötüleyip Avrupa'yı övmesi, bu yoldaki ölçsüz sözleri ve özellikle Mustafa Reşid Paşa'ya intisabı ile Tanzimat'ın ilânı ve uygulanması sırasında birtakım yanlış davranışları olmuştur. 1846'da Ziraat Meclisi âzası, kısa bir süre sonra da Viyana maslahatgüzârı ol-

du. Eylül 1846'da Berlin sefiri olarak görevlendirildi. Ağustos 1849'da ülâ sınıf-ı sânisî rütbesine yükseltilip Tahran sefirliğine tayin edildi. Haziran 1851'de tekrar azledilerek İstanbul'a döndü. Vefatında Haydarpaşa Kabristanı'na defnedildi.

Mustafa Sâmi Efendi'den bahseden kaynaklar onu güzel sözlü, kibar meclislerinde kabul gören, şiir ve inşâdan anlayan, fakat aynı zamanda hasis, biraz patavatsız olarak tanımlar. Kendisi *Avrupa Risâlesi*'nde dil bilmeyen bir bürokrat olduğunu, uzun yıllar Avrupa'da kalmasına rağmen bir yabancı dil öğrenemediğini, bunun da zamanının büyük bir kısmını hastalıklarla geçirmiş olmasından kaynaklandığını söyler. Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Sâmi Efendi'nin cüretli bir Avrupalılaştırma tarafdarlığı ile kendinden öncekilerden, hatta çağdaşlarından ayrıldığını, "dikkatlerinin sathta dolaşmayıp az çok derine" indiğini ve bu yüzden ona "Avrupa'yı üzerinde düşünmek şartıyla görenlerin" başında yer vermek gerektiğini yazar. Mustafa Sâmi Efendi, Avrupa'yı belki de yabancı dil bilmemesinin ve kültürünün eksikliği sebebiyle kurumların, sosyal ilişkilerin, sanayi ve teknolojinin arka planını sorgulamadan, ancak yer yer Osmanlı toplumu ve içtimâî şartlarıyla kısmî mukayeselere başvurarak hayranlıkla anlatmış ve Avrupalı'nın mükemmelliğinden hararetle bahsetmiştir. Gerek bu tavrı, gerekse ülkede Batılılaşma doğrultusunda yürütülen yenilik hareketlerinin öncüsü olması dolayısıyla çevresinde bir mahfilin olduğu Mustafa Reşid Paşa'ya intisabı Sâmi Efendi'yi devrinde birtakım tenkitlerin hedefi yapmıştır.

Mustafa Sâmi Efendi'nin yayımlanmış tek eseri olan kırk sayfalık *Avrupa Risâlesi*, Paris'e yaptığı seyahatin ve sefâret başkâtipliğinde bulunduğu yılların Paris'in izlenimlerini anlattığı bir eserdir. Özet halinde bir seyahat tutanağı mahiyetindeki birinci bölümde Paris'e ulaşmaya kadar uğradığı ülkelerin, gördüğü şehirlerin coğrafi özelliklerini, halkın yaşayışını, tarihî eserlerini, toprağından geçtiği devletlerin askerî gücünü, politik usullerini, nüfusunu, dinî özelliklerini, turistik yerlerini, sanat eserlerini, eğitim, kültür ve sağlık kurumlarını, ilim ve teknolojideki ilerlemeleri kısa temaslara anlatır. İkinci bölümde Paris'teki izlenimlerini dile getirir, genel ve sathî değerlendirmelerde bulunur. Eserin "Der Beyân-ı Ahvâl-i Umûmiyye-i Avrupa" kısmı yazarın asıl yorum ve mukayeseler yaptığı, kısmen de olsa sosyal, kültürel ve siyasî dikkatlere açıl-

maya çalıştığı bölümdür. *Avrupa Risâlesi*'ni devrin kültür ve düşünce hayatı açısından önemli yapan özelliklerinden biri de dönemin Türk aydınının zihnine taşıdığı birtakım yeni isim, terim ve kavramlardır. Eserin küçük hacmine rağmen devrinin kültür hayatına getirdiği bu kavram ve terimlerin dönem düşünce hayatına olan katkılarını Sâmi Efendi'den bahseden kaynakların birçoğunda dikkat çekilmiştir. Tanpınar, devrine göre oldukça sade bir dille yazıldığı görülen eserin üslûbunda, cümle yapılarında Şinâsi'nin ve Nâmîk Kemal'in cümlelerinin ilk örneklerini bulur. M. Fatih Andi, daha önce iki defa basılan (1256, 1268) *Avrupa Risâlesi*'ni bir incelemeyle birlikte yeniden yayımlamıştır (bk. bibl.). Sâmi Efendi'nin bazı şiirleri de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fâtîm, *Tezkire*, s. 186; Lutfi, *Tarih*, IV, 112; V, 125-126; VI, 100, 124; VII, 8; VIII, 186; IX, 56; XII, 51-52; *Sicill-i Osmânî*, III, 7; *Osmanlı Müellifleri*, III, 190; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1646-1648; a.m.f., *Son Sadrazamlar*, I, 652; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1976, s. 124-127; Hamid Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı*, Ankara 1968, s. 838; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kıratlı), Ankara 1970, s. 133; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, ts. (Doğu-Batı Yayınları), s. 199; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992, s. 214-215; M. Fatih Andi, *Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri: Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risâlesi*, İstanbul 1996; Bilge Ercilasun, "Mustafa Sami Efendi'nin Türk Yenileşme Tarihindeki Yeri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Ankara 1983), s. 71-80; Belkis Gürsoy, "Bir XIX. Asır Sefâretnamesi: Avrupa Risâlesi", *TY*, XV/93 (1995), s. 36-40.

M. FATİH ANDI

MUSTAFA SIDKI

(ö. 1183/1769)

Osmanlı matematik ve astronomi âlimi, şair.

Cebeci Ocağı Başkethüdâsı Sâlih Efendi'nin oğludur. Kethüdâ Kalemi'nden yetişti ve bir süre Mısır'da kaldıktan sonra 1169 (1756) yılından itibaren sırasıyla kethüdâ kâtipliği, Tersane eminiği, Darphâne nâzırlığı, başmuhasebecilik, Haremeyn muhasebeciliği, ordu kâtipliği ve vekâleten defter eminiği görevlerinde bulundu; Receb 1183'te (Kasım 1769) vefat etti ve Üsküdar'da defnedildi.

Mustafa Sidki'nin Osmanlı ilim tarihi açısından en önemli faaliyeti klasik matematik eserlerini istinsah, tashih ve tahrir